"अर्कमानकलाः षष्ट्या गुणिताभुक्तिभाजिताः । तदर्द्ध-नाड्यः संक्रान्तेरर्वाक् पुण्यं तथापरे" सू०सि० "सूर्यस्य बिम्बप्रमाणकलाः षष्ट्या गुणिताः सूर्यगत्या भक्तास्तस्य फलस्यार्द्धं तत्सङ्ख्याका घटिका इत्यर्थः । संक्रान्तेः सूर्यस्य राशिप्रवेशकालादित्यर्थः । अर्वाक् पूर्वं पुण्यं स्नानादिधर्मकृत्ये पुण्यघटिकाः पुण्यवृद्धिकारिकाः । अपरे संक्रान्त्युत्तरकाले तथा स्नानादिधर्मकृत्ये पुण्यवृद्धिदा इत्यर्थः । अत्रोपपत्तिः । सूर्यबिम्बकेन्द्रस्य राश्यादौ सञ्चरणकालः संक्रमणकालस्तस्य सूक्ष्मत्वेन दुर्ज्ञेयत्वात् स्थूलकालः कोऽप्यभ्युपेयः स तु राश्यादौ बिम्बसञ्चरणरूपोऽङ्गीकृतो बिम्बसम्बन्धात् । अतः सूर्यगत्या यदि षष्टिसावनघटिकास्तदा सूर्यबिम्बकलाभिः का इत्यनुपातानीता बिम्बघटिकाः संक्रान्तिकालः स्थूलः प्राङ्नेमिसञ्चरणकालात् पश्चिमनेमिसञ्चरणकालपर्यन्तं तदर्द्धघटिका व्यासार्द्धघटिका इति संक्रान्तिकालात् ताभिः पूर्वमपरत्र काले प्रागगरनेम्योः क्रमेण सञ्चरणात् पूर्वोत्तरकाले पुण्या इति" रङ्ग० । स च सौरमाणेन "सौरेण द्युनिशोर्वामम्" इत्युपक्रमे "संक्रान्तेः पुण्यकालता" इति तत्रोक्तेः । तत्र संक्रान्तिविशेषे कालविशेषस्य पुण्यपुण्यतरत्वादिकं सप्रपञ्चं कालमाधवीये निर्णीतं यथा शातातपः "संक्रान्तौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि दातृभिः । तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि । रविसंक्रमणे पुण्ये न स्नायाद् यदि मानवः । सप्तजन्तु रोगी स्याद्दुःखभागीह जायते" इति । स्नानदानाद्यङ्गभूते संक्रान्तिकाले मुख्यकल्पस्यासम्भवादनुकल्प एवादर्त्तव्यः । तदाह देवलः "संक्रान्तिसमयः सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयः पिशितेक्षणैः । तद्योगादप्यधश्चोर्द्ध्वं त्रिंशन्नाड्यः पवित्रता" इति देशाव्यवधानादत्यन्तसंश्लिष्टयोः पूर्वोत्तरराश्योर्मध्ये सूर्यः पूर्वराशिं परित्यज्य यावत्कालभेदेनोत्तरराशिं प्रविशति स लेशो योगदृष्टिं विना मांसदृष्ट्या दुर्लक्ष्यः । अतोऽनुष्ठाने मुख्यसंक्रान्तिकालासम्भवात् संक्रान्तिसम्बन्धिनौ पूर्वोत्तरकालौ ग्रहीतव्यौ । संक्रान्तेः पूर्वोत्तरयोरेकैकस्मिंस्त्रिंशत् घटिकाः पुण्या इति सामान्येनोक्तम् तत्र विशेषमाह वृद्धवसिष्ठः "अतीतानागते पुण्ये द्वे उदग्दक्षिणायने । त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिः स्मृताः" इति । उदगयनमतीतं सत्पुण्यं भवति । दक्षिणायनमनागतं पुण्यं त्रिंशदित्यादिना तदेव स्पष्टीक्रियते कर्कटाख्याद्दक्षिणायनात् प्राचीनास्त्रिंशद्घटिकाः पुण्याः । मकराख्यादुत्तरायणादूर्द्ध्वकालीना विंशतिघटिकाः पुण्याः । बृहस्पतिरपि "अयने त्रिंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः पराः । वर्त्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तूभयतो दश" इति वचनात् । न चात्र त्रिंशद्घटिकावादिना सामान्यवचनेन विरोधः शङ्कनीयः सामान्यवचनस्याभ्यनुज्ञापरत्वात् विशेषवचनोक्तो घटिकासङ्कोच एव प्रशस्तः । "यायाः सन्निहिता नाड्यस्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृताः" इति देवलेनोक्तत्वात्केनापि निमित्तेन सन्निहितघटिकास्वनुष्ठानासम्भवे त्रिंशद्घटिकाः परा अवधित्वेनानुज्ञायन्ते । षडशीतिषु ततोऽपि दीर्घमवधिमाह वृद्धवसिष्ठः "षडशीत्यामतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः" इति । विष्णुपद्यां प्रशस्तकालं स एवाह "पुण्यायां विष्णुपद्यां च प्राक् पश्चादपि षोडश" इति संक्रान्तीनां पूर्वोत्तरौ पुण्यकालौ निर्णीतौ । ताश्च संक्रान्तयः कदाचिदह्नि भवन्ति कदाचिद्रात्रौ भवन्ति तद्भेदादनुष्ठानभेदमाह वृद्धवसिष्ठः "अह्नि संक्रमणे पुण्यमहः कृत्स्नं प्रकीर्त्तितम् । रात्रौ संक्रमणे भानोर्दिनार्द्धं स्नानदानयोः । अर्द्धरात्रादधस्तस्मिन् मध्याह्नस्योपरि क्रिया । ऊर्द्ध्वं संक्रमणे चोर्द्ध्वमुदयात् प्रहरद्वयम् । पूर्णे चेदर्द्धरात्रे तु यदा संक्रमते रविः । प्राहुर्दिनद्वयं पुण्यं मुक्त्वा मकरकर्कटौ" इति । अह्नि यदा संक्रान्तिर्भवति तदा कृत्स्नस्याह्नः पुण्यत्वम् । रात्रौ संक्रमणे पूर्वोत्तरदिनार्द्धयोः पुण्यत्वं विदधता वचनेनार्थाद्रात्रौ स्नानदानादिकं प्रतिषिध्यते । एवं सत्युदयानन्तरभाविनि दक्षिणायने पूर्वभागे प्राशस्त्यं बाधित्वोत्तरभागेऽनुष्ठानं भवति । अस्तमयप्राचीनक्षणभाविन्युत्तरायणे चोत्तरभागप्राशस्त्यं परित्यज्य पूर्वभागेऽनुष्ठातव्यम् । उत्तरभागप्राशस्त्यं तु मध्याह्नादिसंक्रमणविषयम् । तत्राह न्येव हेयोपादेययोः पूर्वोत्तरभागयोः सम्भवात्, दयनेनैव न्यायेन कर्कटेऽपि मध्याह्नभाविनि पूर्वभागप्राशस्त्यं भवति अस्तमयप्राचीनभाविषु षडशीतिमुखेष्वप्युत्तरभागप्राशस्त्यं परित्यज्य मकरन्यायेन पूर्वभागप्राशस्त्यं विधातव्यम् । उदयानन्तरभाविषु वचनान्तराविरोधेनोत्तरभाग एवानुष्ठानसम्भवात् तद्विरुद्धं पूर्वभागप्राशस्त्यं न विधीयते । उभयभागप्राशस्त्योपेतेषु विषुवद्विष्णुपदेषु मध्याह्नभाविषु पूर्वत्रोत्तरत्र वा स्वेच्छयानुष्ठातव्यम् । उदयानन्तरभाविषु तेषु पूर्वभागप्राशस्त्यं बाध्यते अस्त